

Tábori kis géniusz

– egy letűnt kézirat –

„Mert a nagy káoszban különös
dolgok vannak, és az álmok
kutatójának vigyáznia kell,
nehogy a rosszakat ébressze föl.”

H. P. Lovecraft

H.E.: Az elmúlt nyáron egy barátom sátrat állított a családi víkendház mellett, asztalt, széket, ágyat vitt bele, majd békéje s nyugalma érdekében magát „tábori filozófusnak” nyilvánította, s beköltözött. Ha azonban a természetnek tett gesztusról itt egyáltalán szó lehetett, akkor az sértő volt és groteszk. A sátorponyva ez esetben ugyanis nem az ökoembert takarta, pusztán a szobatudóst és könyveit, amint éppen *kempingezett*, s akit éjjelente a kutyaugatás, nappal meg a tyúkok lármája idegesít. Amikor ezt szóvá tettem neki, csak annyit válaszolt, „másképp már nem megy”, s hogy mondhatná „ne engedjétek hozzám a gyermekeket”. Ez a kesernyés ars poetica elgondolkoztatott, s – ne ijedjenek meg nagyon! – önvizsgálatra késztetett.

Az a mozdulat (vagy inkább mozdulatlanság) jutott róla eszembe, amivel Peter Greenaway „Számokba fojtva” című filmjének egyik szereplője enged valamiféle végzetnek, s ringatózik szembe a halállal egy süllyedő csónakon; egy olyan mértékű *flagma*, ami agónia nélküli fulladást ígér. A várható nagy és nyugodt színpantás a vízből pedig emberfölötti teljesítmény. (Madget-re gondolok, a halottkémre, aki halotti bizonyítványaival némi ellenszolgáltatás reményében három hölgynek is alibit nyújt férjeik meggyilkolásakor. A három barátnő ártatlan, vonzó és kedves, a férjek pocakosak és gusztustalanok, megérdemlik, hogy megszabaduljanak tőlük. Az első egy kádban, a második a tengerben, a harmadik egy úszómedencében végzi, Madget pedig nemcsak halottkém, élet és halál ura, egyben férfi is, s a világ ilyesfajta megtisztítása jobban beválik, minthogy őt magát megtűrje a felszínen.

Neki is le kell buknia a víz alá. Greenaway e jellegzetes demiurgosz-figurája tagadhatatlan fölényrel tartja magát a dolgok mozgatójának, s még meglepőbb fölényrel veszi tudomásul, ha maga is áldozatul esik az összefüggéseknek. A víz ősi elementuma el- és visszanyeli élet és történelem, az egész nyűg kibomlasztóját, a férfi-elmet; beáll a semmi megnyugtató csendje. A világ countdown-ja megkezdődött, de nem, hogy látványos s az emberek konstruálta robbanásban végezze, hanem csak úgy, ahogy eddig eljutott: visszafelé veszi evolúciós lépteit.)

De említhetném Howard Phillips Lovecraft-ot is, aki nem kevésbé vonzódik a szörnyű belátásokhoz, noha egészen másképp bánik velük. Képzeljének el néhány költőien sejtelmes sci-fi-horror novellát a húszas évekből! A lovecrafti alapképlet szinte mindig ugyanaz: a narrátor – általában tapasztalatlan fiatalember, örökös a nagybácsi ódon udvarházában vagy utazó egy idegen tájékon – megmagyarázhatatlan voznalommal és kíváncsisággal ered egy titok nyomába s találja szemben magát valami találmánnyal, vagy pontosabban egy olyan tudás tárgyi koncentrátumával, ami megbontotta a realitás szövetét és nemlétező világokat, más valóságokat fedezett fel. A titokzatos tárgyak ajtók e szférákba, s óvatlan használatuk rémálmokat szabadíthat a világra. (A főhős az utolsó pillanatban zúzza össze azt a toronyszoba ablakot, amin keresztül, mint egy képernyőből, szörnyek hada léphet ki, s a látomásnak csak egy bizonyítéka marad, egy a szoba padlóján rángatózó, levágott hatalmas polipkar és így tovább.) Érdekessé e novellákat pedig az a személy teszi, aki sosincs jelen. A tudás birtokosa, a titokzatos tárgy megalkotója vagy tulajdonosa. Filozófus, visszavonult tanárember, akít elpusztított, örökre beszippantott a realitáson ejtett rés. Ha mégis megjelenik, maga is rémálomként. Egyébként meg – visszataszító figura –, mintha jól érezné magát odaát, embertelenül jól. Áldozata saját tudásának, de ettől kezdve világalkotó erő.

Azokról a lehetőségekről lenne tehát szó, hogy *miképp essünk áldozatul az összefüggéseknek*, amiket magunk teremtettünk. Halhatatlan-e a tudós lelke, ha már elkárhozott. Úgy értem, ha már pokollá tette életét.

A szellemtudomány kétszeres fenyegetettségben él. Létét időről időre megkérdőjelezi, mert tárgya kézzelfoghatatlan, s csak nagy ritkán sikerül elhítenie magáról, hogy a „haladást” szolgálja. De ez a kritika mellékes kényszer, sőt hasznos szervezőerő. Egészen más a helyzet a belső fenyegetettséggel. Ilyenkor önmaga kérdőjelezi meg létét. Ez pedig azokban a pillanatokban történik

meg, amikor úgy érzi, mindenre rájött, nincs több dolga. Amikor legfeljebb csak úgy tesz, mintha lenne. A természettudomány hajlamos a linearitás illúzióját kelteni, s a világot is ilyesfajta mozgásban értelmezni. Tudása – mondják – tágul, mint a világegyetem. A túlhaladás természetes eleme, mert felfelé építkeznek, ha nem is téveszmékkal, de a helyesekkel és egyben elévülőkkel. Felismerései egymásra támaszkodnak, s egyszer s mindenkorra nélkülözhetetlenek. Ezzel szemben a szellemtudomány inkább körbe-körbe forgolódik, az újdonságokat megemésztí és banális alapigazságokra bontja le, melyek az emberség éltető elemei ugyan, de milyen kiábrándító, ha azok a nagyon is szép, gyönyörűséges igazságok nem többek testi szükségletnél, elemek a lelki anyagcsere körforgásában, amiket legtalálóbba a táplálkozás és ürítés metaforikájába öltöztetni. Amikor ennek tudatára ébred, a szellem tudománya rosszkedvű lesz és fatalista, s rövidre zárja a világegyetemet. Egyszóval becsavarodik.

Ambár nem mindenki vesztí hitét, s ha elég gonoszak vagyunk, hozzátehetjük, senki sem hosszú időre. Vegyük példának a láb-jegyzetelést. Ne sértődjenek meg, de én a jegyzetapparátust tipikus kórismének tartom (más is, hisz tudják), beteges duzzanatnak az írárok alatt és mögött – hosszáteszem, egy bizonyos mértéken túl, mert optimálisan éppúgy velejárója a gondolkodásnak mint a lázas, izgatott állapot. De más a könnyű pihe pír és más a puffadt nehéz fújtatás. Nyitogassanak vastag, mondjuk germanista könyveket: a lapok a megszokottnak tükörképei. A fontosabbik rész alulról fölfelé terjeszkedik, s nem fölülről lefelé. Utóbbi mellékes, ha úgy tetszik szekundér. (A régóta jól pénzelt, nagy apparátussal működő német szellemtudomány láthatóan egyre nehezebben talál még felfalható témát. A kutakodónak hatalmas méretűre duzzadt szakirodalommal kell élethalálharcot vívnia, amely elszabadult, mint egy lovecrafti szörnyeteg, önálló életet kezdett, s bábuként mozgatja a hozzáértőt.) Mi marad, ha már mindent leírtunk?

Ebben a helyzetben különböző stratégiák kínálóznak. Egyre elővigyázatosabb, előszavasabb a tudomány. (Csak negatív példákat hozok, mert egy tünetcsoport – *a szellemi fáradtság* – leírására törekszem, értenek, ugye?) A rafinált szerző a mondandót megelőzően megteremti fogalom- és terminológiatárát, ennek szükségessége pedig minden józan gondolkodónak magától értetődő. S ha ügyesen építkeznek, s jól megdolgoztatja olvasóját, a szerzői logika sikeres elsajátítása és a terminusok értelmezése olyan örömet okoz majd annak, hogy attól kezdve a megtanult új idegen nyelven bármit bevesz és befogad. Az igazán tehetséges alkotók olyan rendsze-

rekre és bűvös szavakra is képesek, amelyek megfejtése vitát és busás szakirodalmat eredményez. Más előszavak – megint csak igazoltan és jóhiszeműen – az illető tárgy addigi irodalmának ismertetésével próbálkoznak, a többi szerző logikájának rövid és vázlatos bemutatásával olyan bábeli nyelvzavart teremtven, hogy az olvasó végül megkönnyebbülten engedi át magát a könyvben kínált rendszeres szerzői nyelvtannak. S teljes a győzelem.

Vagy gondoljanak csak azokra, akik mondandójuk újdonságával remélnék nagyot alkotni. Ezek pedig három irányba indulhatnak el: a makroirány (1) a téma nagy összefüggésekbe ágyazása, ontológiai kitágítása, a mikroirány (2) az egyre finomabb és jelentéktelenebb nüanszok feltárása, (az előbbi a filozófia védett övezete, az utóbbi a specialisták meleg családja irányába hagyja el a tudományos közérthetőséget) s végül, de nem utolsósorban az interdiszciplináris irány (X), s ez talán a leggyümölcsözőbb. Elég kölcsönös megfeleltetésekkel összevonni két elvet (például egy irodalmi művet valamely filozófia, egy filozófiát valamely természettudományos diszciplína, vagy egy másik filozófia aspektusából szemlélni), mondván, hogy egymást befolyásolva jöttek létre, vagy ha amúgy semmi közük egymáshoz, bizonyítani igyekezve – mert ilyennel is találkoztam már –, hogy együttes alkalmazásukkal új belátások nyerhetők. S máris kész az opusz, jó vastag, mert külön-külön is ki kell őket fejteni, meg együtt is.

Nagyon tanulságos, és különös csemegének számít aztán az a szerző, aki felvezetésként nem a mások fogalomrendszerét oldja fel, hanem finoman de nyilvánvalóan magáról a fogalomteremtésről és annak tarthatatlanságáról értekezik az olvasónak (mert hisz – ne vessenek meg – magam is épp mit csinállok; de várják ki a végét!), majd mégis szóra nyitja ajkát. Olyan ez, mint amikor a főfoglalkozású szkeptikus csakazértis aforizmát ír. Mint E. M. Cioran, aki belátván, hogy az egyetlen értelmes, amit tehet, az öngyilkosság – gyorsan véget vetni ennek a képtelenségnek –, ezt sem teszi meg, mert ha egyszer *egyetlen értelmes dolog sincs, amit tehetünk*, akkor ez sem az. Ha már jobb nincs, legyünk legalább konzekvensek. Öngyilkosok, mint mondja, csak a csalódott optimisták lesznek, ő pedig nem az. Az említett tudós sem tesz másképp: továbbír. Egy Panajotis Kondylis nevű szerző például egyik nagyszabású könyve koncepciójául azt a tételt teszi meg, amely szerint eszmék és hitek vegytiszta formában nem léteznek, mindig csak valaki vagy valakik ellen fogalmazzák meg őket, sokkal inkább a polémiára koncentrálna, sem mint a tételes meggyőződésre. A tudomány is, akárcsak a politika, mindig csak valakivel szemben van meggyőződve valamiről, s nem

veszi észre, ahogy ugyanazok az érvek és vádak forgolódnak, hol egyik, hol a másik fél szájából hangozva el. Nincs tehát newtonizmus, kantianizmus, sem marxizmus. A derék Kondylis ezek után nem kevesebbre vállalkozik (hallomásból tudom, hogy évtizedeken át nem lehetett őelőtte érkezni és őutána távozni a könyvtárból valahol Heidelbergben), mint hogy ezzel a magátólértetődő elvvel végigvezessen a filozófia és a természettudományok történetének majd három évszázadán. Terjedelmes munkájában azonban nem érinti azt a kérdést, hogy saját polémia-konceptiója mely ponton és mely felfogás ellen illeszkedik be saját korszakának szakirodalmába. Művét nem igyekszik elkülöníteni a szellemtörténet viszonylagossá tett, elfolyósított matériájától. Az olvasó első kérdése tehát, ha sikeresen meggyőzték, csak az lehet, hogy vajon kivel és mivel szembeni polémia teszi viszonylagossá a polémia-elvet. Paradox logikai következmény: a koncepció meggyőzőereje önmaga cáfolata, mire kiássa, be is temeti igazságait.

Megesett-e már Önökkel, hogy kitaláltak valamit, tudják, valami mellékhelyiségben, egészen nem odavaló helyen, egyszerre csak meggyökerezett agyukban egy kis gondolatocska, ártatlan, kedves, szinte nevetséges; aztán cseperedni kezdett, két nap múlva kimondottan szerették, s harmadnapra elolvasták valaki másnál, leírva, izmosan és gusztustalanul. És akkor az ötletecske vérszívó kísértetté változott, és napokig fészkelt még fejükben, mint az elveszett kedves emléke. (Igy írtam meg egyszer egy nagyon szép Gadamer-passzust, hogy példát is hozzak.)

Értenek, ugye, Nem feszítem tovább a húrt. (Sóhajthatnék persze: hol tart a világ! A titánok egyre szerényebbek, a nemzedékek egy ideje csak a szomorúságban múlják felül egymást. Elfogyott a valóság, nincs több elgondolnivaló, elérkezett a vég, a nagy szellemi öncsonkítás pillanata, ideje újrakezdeni. Munkanélküli diltheyek, szerb antalok, eliotok, elég volt a szellemi örökségből, a nagy család kényszeréből, emlékezzetek az alexandriai könyvtárra, s ragadjatok fáklyát, tegyük felejthetlenné emlékeinket – de nem vagyok igehirdető, s Önök is csak e nagy könyvtár polcai között nevelkedtek, a bódító és kedves könyvszagban.)

Igaz nem vagyunk Indiana Jones tanárurak, hogy két óra között kicsit fellazítsuk izmainkat, tüdönket és agyunkat új izgalmakkal frissítsük; de nem lenne jó, ha szerényen is, kicsit megpihenni? Letenni a tollat, engedni, hogy a művészet, és a változó idők kicsit behozzák hátrányukat, mert valljuk be, elszaladt a tollunk, uraim! Jó lenne, ha most egy kicsit abbahagynánk, ha néhány évre mondjuk ez lenne az utolsó szekundér írás, aztán azután, a közben spórolt

pénzből kétszer ilyen szép könyveket és füzeteket írának tele, s lázba hoznánk a világot. Hallgassanak rám!

Említett barátom, ezt még elmesélem, névjegykártyát csináltatott magának, s ráíratta: „Enyhítsen gondjain! Próbálja meg velem! Teóriák rendelésre, eszmék nagy választékban, terminusok bármely alkalomra. Kérésre házhoz megyek” (név, cím stb.). Ha nem hiszik, én is kaptam, megmutatom.

Epilógus. Feküdtem a nyáron, bámultam a kék eget, nem jutott eszembe semmi. Isteni volt. Úgy éreztem betöltöttem feladatomat: tudós lettem. Rendíthetetlen, bölcs és igazságos.

Szeged

Hárs Endre

Rodolf Hervé

Paris la Villette

⁵ l. m. 169. o.

⁶ l. m. 303. o.